

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ Ο ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΙΣ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΑΧΡΙΔΙ

Είναι γνωστόν ότι ὁ ρόλος τῆς Θρησκείας μετὴν ἐν γένει ὀργάνωσίν τῆς—ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, ναοὺς, περιουσίαν κ.λ.π—ὑπῆρξε βασικὸς διὰ τὴν ζωὴν ὄλων τῶν λαῶν τῆς ὑψηλίου. Ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους μάλιστα χρόνους διαπιστοῦνται πολλάκις ἀντιθέσεις καὶ ἐρίδες μετὰ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τὴν Χριστιανικὴν Θρησκείαν βασικὴν σημασίαν ἔχει ἡ σύνοδος τῆς Νικαίας, καθ' ἣν κατ' αὐτὴν ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Κράτους Μ. Κωνσταντῖνος ἐτέθη ὑπεράνω ὄλων καὶ προῆδρευσε τῆς Συνόδου καὶ ἀναγνωρίζεται οὕτω ὁ φυσικὸς προστάτης τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ καισαροπαπισμὸς τελειοποιεῖται ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ λέξις ὅμως «καισαροπαπισμὸς» ἔχει μεγίστην σημασίαν, διότι σημαίνει ὅτι τὸ Κράτος, μετ' ἐκπροσώπων τὸν βασιλέα, ἔχει ὡς στηρίγματα δύο: τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐξουσίαν, αἵτινες συνδέονται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ «θεοπροβλήτου» βασιλέως.

Οὕτω ἡ Ἐκκλησία καταλαμβάνει εἰς τὸ Βυζάντιον πρωτεύουσαν θέσιν. Πολλάκις μάλιστα ἐπεχείρησε νὰ καταλάβῃ τὴν πρώτην θέσιν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ, τοῦλάχιστον κατὰ τύπους. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι φυσικὸν ὅτι καὶ ὁ ρόλος τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου μέχρι τοῦ τελευταίου καλογήρου, ἦτο σημαντικὸς διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Κράτους, διότι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς οἱ κληρικοὶ ἐθεωρήθησαν οἱ φυσικοὶ προστάται τῶν ἀδικουμένων πτωχῶν, τὸ δὲ Κράτος τὸν ρόλον τοῦτον καὶ νομοθετικῶς ἀνεγνώρισε καὶ παρέσχεν εἰς τοὺς κληρικοὺς καὶ πολιτικὰ δικαιώματα¹, τὰ ὅποια σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεκτείνονται. Οὕτω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ρόλος ἐνός κληρικοῦ δὲν ἦτο μόνον θρησκευτικὸς, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς καὶ πολλοὶ κληρικοὶ διεδραμάτισαν σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Κράτους ζωὴν.

1. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ π.χ. ἐπιβλέπουσιν διὰ τὴν καλὴν διαγωγὴν τῶν ὑπαλλήλων καὶ προτείνουσιν τὸν διορισμὸν τῶν καλῶν. Διὰ τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἴδ. C. h. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine*, Paris 1901, 303 κ.έ. Vasiliev, *Histoire de l' empire byzantin*, Paris 1932. I, 209 κ.έ. Ἐπίσης ἀργότερον ὄχι μόνον ἐπαναλαμβάνονται, ἀλλὰ καὶ ἐπεκτείνονται τὰ δικαιώματα ταῦτα καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἔχουσιν εἰς χεῖράς των μέρος τῆς δικαιοσύνης, ἰδίως διὰ δίκας μετὰ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. ἴδ. D ö l g e r, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, I. Teil, München 1924, II. Teil 1925 No 868. Uspenskij, *Ἐξουσία εἰς τὸ Βυζάντιον*, *Vizant. Vremennik* 23 (1917—1922) 75,86. Jakovenko, *Ἱστορία τῶν προνομίων εἰς τὸ Βυζάντιον Γεωργιέβον*, 1908 σ. 31,49. (ρωσιστὶ καὶ τὰ δύο).

Μεταξὺ τούτων σημαντικὴν θέσιν κατέχει ὁ Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀρχίδος (1091—1108)¹, τοῦ ὁποῦ το ἔργον καταλαμβάνει τέσσαρας τόμους τῆς Ἑλλην. Πατρολογίας² καὶ τὸ ὅποτον ἐγένετο ἀντικείμενον πλείστων μελετῶν. Μεταξὺ τῶν γραπτῶν τοῦ Θεοφύλακτου ἔργων ἐξέχουσιν θέσιν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ 11ου—12ου αἰῶνος κατέχουν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ³, ὁ πανηγυρικὸς πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον⁴ καὶ ἡ Βασιλικὴ Παιδεία⁵. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφύλακτου ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρων ἐρευνῶν, ἰδίως ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων ἱστορικῶν⁶. τοῦτο δὲ εἶναι φυσικόν, λόγῳ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπιστολῶν.

Ἐπεξεργαζόμενος τὰς ἐπιστολάς τοῦ Θεοφύλακτου διὰ τὴν ἐσωτερικὴν (κοινων. καὶ οἰκονομ.) ἱστορίαν τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος εὗρον διαφόρους κρίσεις καὶ γνώμας περὶ τῆς σημασίας καὶ τοῦ ρόλου τοῦ ἀρχιεπισκόπου τούτου τῆς Ἀχρίδος⁷. Ἐκ τῶν κρίσεων τούτων ἄλλαι μὲν εἶναι ὑπὲρ καὶ ἄλλαι κατὰ τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοφύλακτου. Προτίθεται δ' ἐνταῦθα ν' ἀναφέρω γνώμας τινὰς τῶν Βουλγάρων ἐρευνητῶν, αἵτινες δὲν μὲ εὐρίσκουν ἐντελῶς σύμφωνον.

Φυσικὸν εἶναι αἱ κρίσεις μας περὶ μιᾶς προσωπικότητος νὰ στηρίζονται κατὰ πρῶτον λόγον ἐπὶ τῶν γραπτῶν μνημείων αὐτῶν τῶν προσώπων καὶ δεύτερον ἐπὶ μαρτυριῶν ἄλλων. Τοῦ Θεοφύλακτου εὐτυχῶς ἐσώθησαν ἀρκετὰ γραπτὰ. Τὰ γραπτὰ ὅμως αὐτὰ πρέπει νὰ ἐξατασθῶσιν αὐτὰ καθ' ἑαυτά, κατόπιν ὅμως καὶ ἐν συγκρίσει μὲ ἄλλα ὁμοίου εἴδους τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησε καὶ ἔδρασεν ὁ Θεοφύλακτος συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κων/πόλεως, μέγας μέρος τῆς διδασκαλίας τοῦ ὁποῦ καταῖχεν ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ρητορικῆς⁸. Τελείως μορφωμένος ἄνθρωπος ἐθεωρεῖτο ὁ κατέχων τὰ μυστήρια τῆς ρητορικῆς μὲ ὄλας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι μέρος τῆς ρητορικῆς ἀπετέλει καὶ ἡ ἐπιστολογραφία⁹, ἥτις ἐπομένως διέπεται ἀπὸ τὰ ἴδια τῆς ρητορικῆς χαρακτηριστικὰ καὶ ἐπομένως καὶ αἱ ἐπιστολαὶ πρέπει νὰ ἐξετάζωνται ἀναλόγως.

Δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοφύλακτου εἶναι ὅτι,

1. Xanatalos, Beiträge zur Sozial-und Wirtschaftsgeschichte. Dissert. München 1937 σ. 15—16.

2. Migne, Patrol. Graeca, 123—126.

3. Migne, Patrol. Graeca 126, 307—558.

4. Migne, Patrol. Graeca, 126, 288—306.

5. Migne, Patrol. Graeca, 126, 254—288.

6. Συμμένων, Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφύλακτου ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος, Σόφια 1931 (βουλγαρικὴ μετάφρασις μετὰ σχολίων).

7. Zlatarski, Ἱστορ. τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους, T. B.' Σόφια 1927 σ. 252 κ.έ. 510 κ.έ.

8. Διὰ τὸ Πανεπιστήμιον ἰδ. F. Fuchs, Die höheren Schulen von Kon/pel, Byz. Archiv 8 (1926) 24 κ. έ.

9. Xanatalos, ἔνθ³ ἀνωτ. 17 κ. έ.

μέ τήν ἐπιράττησιν τοῦ πολιτικοῦ — γραφειοκρατικοῦ κόμματος, καί τήν λόγῳ πλήθους αἰτιῶν παραμέλησιν τῶν ἐπαρχιῶν, ἥ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ζωῇ κατέστη λίαν δύσκολος καί πᾶς δυνάμενος ἐγκατέλιπε τήν ὑπαίθρου καί κατέφευγεν εἰς τὰς πόλεις, ἰδίως εἰς τήν Κων/πολιν, ὅπου ἡ ζωῇ ἦτο εὐκολωτέρα, τοῦλάχιστον διὰ τούτους διανοουμένους τῆς ἐποχῆς. Ἡ νοτροπία ἐλόκληρος τῆς ἐποχῆς εἶναι διάφορος τῆς προηγουμένης. Πρῖν, ἂν δὲν ἐξεθειάζετο, τοῦλάχιστον δὲν περιεφρονεῖτο ἡ ζωῇ εἰς τὰς ἐπαρχίας καί ἡ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τῆς ὑπαίθρου νομοθεσία ἦτο τὸ κυριώτερον μέλημα τῶν βασιλέων, εἴτιτες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς ἐπαρχίας διέτριβον. Τώρα οἱ ὄροι ἀλλάσσουν. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν βασιλέων στρέφεται πρὸς τήν Κων/πολιν καί ἡ ἀνωτέρα τάξις θεωρεῖ ὡς τὸ τιμητικώτερον τήν φιλοσοφίαν καί ἀδ:αφορεῖ, ἂν μὴ καί ἐχθρικῶς διάκειται, πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν ἐπαρχιῶν². Φιλοσοφίαν ὅμως μόνον εἰς Κων/πολιν ἠδύνατό τις νὰ σπουδάσῃ. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο ὅτι ὅλοι οἱ δυνάμενοι εἶχον ἐστραμμένην τήν προσοχὴν των πρὸς τήν Κων/πολιν, καί οἱ ἀπομακρυνόμενοι ἐξ αὐτῆς, δὲν ἔβλεπον τήν ὥραν νὰ ἐπιστρέψουν. Ἀπὸ τὴν τάσιν ταύτην οὐδεὶς ἦτο ἀπηλλαγμένος, οὔτε καί ὁ Θεοφύλακτος. Ἡ Κων/πολις ἦτο τὸ κέντρον τῆς φιλοσοφίας καί εἰς αὐτὴν συνέρρεον ὅλα τὰ ἀγαθὰ, ἔπως οἱ ποταμοὶ εἰς τὴν θάλασσαν. Οἱ ἐκεῖ διαμένοντες ἦσαν μακάριοι, ἐνῶ οἱ εἰς τὴν ὑπαίθρου ἀξιοθρήνητοι καί ἀγροῖκοι³.

Ἡ τάσις αὕτη ἀσυναίσθητως ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν ἐνός ἠθικοῦ χάσματος μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου καί τοῦ τῆς πρωτευούσης⁴, καί φυσικὰ οἱ ὑπερέχοντες εἶναι οἱ ἀστοὶ καί ἰδίως οἱ τῆς πρωτευούσης. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον διαχωρισμὸν βλέπομεν ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καί εἰς τὰς τῶν ἄλλων τῆς ἰδίας περιόδου ἐποχῆς. Τὰ δύο ταῦτα χαρακτηριστικά, ἦτοι τὸν ρητορικὸν στολισμὸν τῶν λόγων καί ἐπιστολῶν καί τὴν διαρκῆ τάσιν τῶν εἰς τὰς ἐπαρχίας ζώντων νὰ περιγράψωσι μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὴν ζωὴν τῆς ὑπαίθρου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μακαρίαν τοιαύτην τῆς Κων/πόλεως, ὀφείλει πᾶς τις ἀσχολούμενος μὲ τὰς ἐπιστολάς ἢ ρητορικὸς λόγους τῆς ἐποχῆς, νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν, ἵνα ἀποδώσῃ εἰς ἐκάστην προσωπικότητα τὸ δίκαιον. Διότι, διὰ τὴν πραγματικῶς ἀναξίαν ἀνωτέρων ἀνθρώπων νοτροπίαν ταύτην τῆς ἐποχῆς, δὲν εἶναι εἰς μόνον, ἀλλ' ἐλόκληρος ἡ

1. Διὰ τὰ μέτρα τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας ἴδ. Χαναλάτος, ἐνθ' ἄνωτ. 56.

2. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ψελλοῦ καί τῶν ἄλλων τῆς ἰδίας ἐποχῆς, ὡς καί αἱ ἄλλαι πηγαί, μᾶς δίδουν μίαν καθαράν εἰκόνα τῆς ἐποχῆς. Τοῦτο εἶναι ζήτημα ὅμως, τὸ ὅποῖον ἀξίζει ἰδιαιτέρας μελέτης.

3. Τὸ ζήτημα τῆς ἐλκτικῆς δυνάμεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς καί τὸ τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν τῆς ὑπαίθρου, ἔχουσιν ἀνάγκην ἰδιαιτέρας μελέτης.

4. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι καί σήμερον εἰς ὅλα τὰ Κράτη ἡ λέξις χωρικός ἔχει κάποιαν ὑποτιμητικὴν σημασίαν, μὲ ὅλα τὰ ὑπὲρ τῶν χωρικῶν γραφόμενα. Τὸ ποῦ τοῦτο χρεωστεῖται, ὡς καί τί ἀποτελέσματα δύναται νὰ ἔχῃ, εἶναι ἐδρύτερον ζήτημα.

ἐποχὴ ὑπεύθυνος. Τοῦτο ὁμως εἶναι ἕτερον ζήτημα, ὅπερ δὲν ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Ἐδῶ ἐνδιαφέρει ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ Θεοφύλακτου διὰ τὴν δρᾶσίν του εἰς Ἀχρίδα, ὅπως αὕτη μᾶς παρουσιάζεται εἰς τὰς ἐπιστολάς του καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἀρκετὰ ἐγράφησαν.

Δηλ. τὰ ἐρωτήματα εἶναι δύο: Α'. ἐπολιτεύθη ὁ Θεοφύλακτος εἰς Ἀχρίδα ὡς πραγματικὸς ὁδηγὸς καὶ βοηθὸς τοῦ λαοῦ τῆς περιφέρειας του, ἢ περιεφρόνησε αὐτὸν καὶ ἐπομένως εἰς οὐδὲν τὸν ὠφέλησε; καὶ Β'. ἐπολιτεύθη ὁ Θεοφύλακτος εἰς Ἀχρίδα ὡς ἀρχιεπίσκοπος «Χριστιανῶν» ἢ ἐπολιτεύθη ὡς πολιτικὸς ἀρχηγὸς καὶ ἀντιπρόσωπος «κατακτητῶν» καὶ ἐπομένως ἀπέβλεπε, δίκην κακοῦ κατακτητοῦ καὶ ἐξολοθρευτοῦ, εἰς τὸν ἐξαφανισμὸν τῶν κατακτηθέντων Βουλγάρων;

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἐρώτημα δὲν δυσκολεύομαι νὰ ἀπαντήσω ὅτι ὁ Θεοφύλακτος δὲν ἐπολιτεύθη ὡς ἔδει ἀπόλυτα ὡς πραγματικὸς ὁδηγὸς τοῦ λαοῦ τῆς περιφέρειας του. Δηλ. ἐνῶ εἰς ὑπεύθυνος ἀρχηγός, ἔχων συνείδησιν καθαρὰν τοῦ προορισμοῦ του καὶ βλέπων εἰς τὸ εἰς τὴν διάρκειαν συμφέρον τοῦ Κράτους, καὶ ἐπομένως καὶ εἰς τὸ ἀτομικὸν εἰς τὴν διάρκειαν συμφέρον, πρέπει ἀκριθῶς ἐκουσίως καὶ εὐχαρίστως νὰ μένῃ εἰς τὰς πλέον ἐπικινδύνους καὶ πασχούσας περιφέρειας τοῦ Κράτους, ὁ Θεοφύλακτος δὲν ἠσθάνθη ἑαυτὸν εὐτυχῆ εἰς τὴν ἄξενον καὶ ταραχώδη καὶ στόχον τόσων ἐχθρῶν Ἀχρίδα, παρὰ προσεπάθει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κων/πολιν. Ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς του ὅμως, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα του αὐτά, εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Θεοφύλακτος εἰς τὸ ἐπίπεδον αὐτὸ εἶναι ἀνώτερος τοῦ μέσου ὄρου τῶν ἀνωτάτων ἐκπροσώπων τοῦ Κράτους τῆς ἐποχῆς του. Ἐν ᾧ ἀπὸ τοὺς ἐμοτίμους του ἄλλοι μὲν παραιτοῦνται¹, ἄλλοι δὲ ἀποθαρρύνονται, αὐτός, ὅχι μόνον δὲν παραιτεῖται οὕτε ἀποθαρρύνεται, ἀλλὰ καὶ τοὺς φίλους καὶ γνωστούς του ἐπισκόπους παρακινεῖ νὰ ἔχουν θάρρος καὶ νὰ παραμείνουν εἰς τὰς θέσεις των καὶ νὰ ἀγωνίζωνται διὰ τὸν λαόν των², διὰ τὸ καλὸν τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἔπαυσε φροντίζων ὁ Θεοφύλακτος³. Δὲν δυνάμεθα ἐπομένως νὰ ἐξάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Θεοφύλακτος ἐστάθῃ ὠφέλιμος ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ τῆς περιφέρειας του. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως θὰ ἦτο τιμητικώτερον διὰ τὸν Θεοφύλακτον ἂν ἔλειπον αἱ διαρκεῖς διὰ τὴν εἰς τὴν Κων/πολιν ἐπιστροφὴν του ἐπικλήσεις, ὡς καὶ ἀρκετὰ ἀξιοκατάκριτοι ρητορικαὶ ἐκφράσεις του.

Σημαντικώτερον εἶναι τὸ Β'. ἐρώτημα, δηλ. ἂν ὁ Θεοφύλακτος ἔκαμε πραγματικὴν διάκρισιν εἰς τὰς πράξεις καὶ τὴν διαγωγὴν τοῦ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἔθιξεν, ἐκτός τοῦ Οὐδσπένσκη καὶ Βασιλιέφσκη, ὁ F. Chalandon, ὅστις γράφει: Ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Θεοφύλακτου διαφαίνεται ἡ ἐχθρότης τῶν Βυζαντινῶν καὶ

1. Μουζαλῶν, Ἑλληνικά 7 (1934) 109- 150 Ὁ Κερκύρας Νικόλαος: Σ. Λάμπρου, Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα. Ἀθήναι 1882,30.

2. Patrol. Gr. 126, ἐπιστ. Lami 27: 544 C. 28: 545. Vatic. 12:328/44 κ. ε. 16: 337 A—B. Meurs. 10: 376 A—C.

3. Xanatalos, ἐνθ. ἀνωτ. 59 κ. ε.

Βουλγάρων. "Όλοι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφυλάκτου μᾶς ἐκφράζουν καὶ μαρτυροῦν τὴν ἐχθρότητα τῶν ἐπισκόπων, τοῦ κλήρου, τῶν χωρικῶν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος παραπονεῖται πρὸς τοὺς δέκτας τῶν ἐπιστολῶν του διὰ τὴν λύπην καὶ ἀνησυχίαν πρὸ αἰσθάνεται, διὰ τὴν ἐν μέσῳ ἀγρίου λαοῦ ζωὴν του.... Γενικῶς δὲ αἱ ἐπιστολαὶ του μᾶς δεικνύουν τὴν ἐθνικὴν διαμαρτυρίαν τῆς Βουλγαρίας κατὰ τοῦ ξένου λαοῦ¹. Ἀεπτομερέστεροι καὶ αὐστηρότεροι εἰς τὰς κρίσεις των εἶναι οἱ ἱστορικοὶ τῆς Βουλγαρίας. Οὕτω ὁ Συμεὼν γράφει ὅτι ὁ Θεοφυλάκτος ἐστάλη εἰς τὴν Ἀχρίδα πρὸς τιμωρίαν του, ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκειτο εἰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τὰ ἀνάκτορα², τὰ δὲ γραφόμενά του δεικνύουν ὅτι δὲν μετέδη εἰς Ἀχρίδα ἐκουσίως του³. Ἐκεῖ ὁ Θεοφυλάκτος διαμαρτύρεται διὰ τὰς ἀδικίας τῶν ὑπαλλήλων. Καὶ ὅμως, προσθέτει ὁ Συμεὼν, ὁ λαὸς τῆς περιφερείας του ἦτο ἀντίπαλος τοῦ Θεοφυλάκτου. Ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς του ἦτο ὁ πάροικος τῆς ἐκκλησίας Λάτζαρος⁴ καὶ μάλιστα ὁ λαὸς τῆς περιφερείας εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Θεοφυλάκτου κατὰ τῶν ὑπαλλήλων ἐστάθη παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ὑπαλλήλων⁵, ὁ δὲ Θεοφυλάκτος ἐμίσησε καὶ ὕβρισε πάντοτε τοὺς Βουλγάρους⁶. Διὰ τὴν ἀποδείξιν τὴν μεγάλην μεροληψίαν τοῦ Θεοφυλάκτου ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων, τοὺς ὁποίους κατεδίωκε, μεταφράζει τὸ «παιδευθεῖσιν» τῆς ἐπιστολῆς (Meurs. 48) εἰς «τιμωρηθεῖσιν»⁷, καὶ διὰ τὴν ὑποστήριξιν των ἀπὸ ἀδικίας οὐδένα λόγον εἰς τὰς ἐπιστολάς του εὐρίσκομεν, παρὰ μόνον ἀδικίας καὶ διωγμούς, καὶ δι' αὐτὸ καὶ ὁ Λάτζαρος κινεῖται κατὰ τοῦ Θεοφυλάκτου⁸. Ἐκτενέστεραι εἶναι αἱ κρίσεις τοῦ Zlatarski διὰ τὸν Θεοφυλάκτον⁹. Ὁ Zlatarski διαφωνεῖ μὲ τὸν Συμεὼν ὅτι ὁ Θεοφυλάκτος ἐστάλη εἰς Ἀχρίδα πρὸς τιμωρίαν του. Ἐστάλη ἐκεῖ λέγει διότι ἦτο πολὺ μορφωμένος καὶ οὕτω θὰ ἠδύνατο νὰ ἐργασθῆ εἰς τὴν Ἀχρίδα ἐπωφελέστερον διὰ τὸ Κράτος¹⁰. Εἰς τὴν Ἀχρίδα κύριον μέλημα τοῦ Θεοφυλάκτου, συνεχίζει ὁ Zlatarski, ἦτο ἡ καταστροφὴ τοῦ βουλγαρι-

1. F. Chalandon, Essai sur le règne d' Alexis Comnène, Paris 1900, 6-7

2. Συμεὼν, ἐνθ. ἀνωτ. XIV, VXI. "Ιδ. Zlatarski, ἐνθ' ἀνωτ. 265. C. Roth Studien zu den Briefen des Theophylaktos Bulgarus, Programm Ludwigs-hafen 1900.

3. Συμεὼν, ἐνθ. ἀνωτ. XXIV.

4. Συμεὼν, ἐνθ. ἀνωτ. XXX. Ὁ Οὐσπένσκη μάλιστα λέγει ὅτι ἦτο ἀρχηγὸς μιᾶς ἰσχυροτάτης λαϊκῆς κινήσεως κατὰ τοῦ θ., ὅπερ δὲν δέχεται ὁ Βασιλιέφσκη, ἰδ. Συμεὼν ἐνθ. ἀνωτ. 133—134, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

5. Συμεὼν, ἐνθ. ἀνωτ. XXXI.

6. Συμεὼν, ἐνθ. ἀνωτ. XXXIII.

7. Συμεὼν, ἐνθ. ἀνωτ. 146.

8. Συμεὼν, ἐνθ. ἀνωτ. 133—134. 142, ὅπου καὶ αἱ γινῶμαι τῶν ἄλλων διὰ τὸν Λάτζ.

9. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφυλάκτου καταλαμβάνουν τὸ ἡμῖσι σχεδὸν τοῦ Β' τόμου τῆς ἱστορίας του.

10. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 264—265.

κοῦ διβλίου καὶ γλώσσης. Αὐτὸ ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θεοφύλακτος ἔγραψεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τοὺς βίους τῶν Βουλγάρων ἀγίων, οἵτινες ἕως τότε ἦσαν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν γεγραμμένοι. Δηλ. λέγει ὁ Zlatarski ὁ Θεοφύλακτος ἂν καὶ μετεχειρίσθῃ βουλγαρικᾶς πηγᾶς, ἔγραψεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλώσσαν, ὅπως διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Κλήμεντος καὶ διὰ τοὺς δέκα πέντε μάρτυρας¹. Γενικῶς ὁ Θεοφύλακτος ἐπεδίωκεν ἐκεῖ τὴν ἀλλαγὴν τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσης, ἥτις ἦτο «βαρβαρικὴ γλώσσα»². Κατωτέρω ὁμοῦ προσθέτει ὁ ἴδιος: Διὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ Θεοφύλακτου, ἂν ἐδοκίμασε νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν γλώσσαν τῶν Βουλγάρων, δὲν γνωρίζομεν θετικόν τι, δηλ. ἂν ἐλαβε θετικὰ μέτρα. Ἐν ὁμοῦ ἐξάγεται ἀπὸ τᾶς ἐπιστολάς του: ἡ δυσαρέσκεια καὶ ἐχθρότης του κατὰ τῶν Βουλγάρων εἶναι φανερά. Καὶ τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ Θεοφύλακτου ἦτο ἐπικίνδυνος διὰ τὴν Βουλγαρικὴν ἐθνικότητα. Ἰδίως οἱ κάτοικοι τῆς Ἀχρίδος ἦσαν ἐχθρικοὶ ἐναντίον του³. Τὸ ὅτι ἐμίσει τοὺς Βουλγάρους ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θεοφύλακτος παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ ἐξαφανίσῃ τοὺς Βουλγάρους⁴. Ἡ ἐχθρικότης του αὐτῆ, γράφει ὁ Zlatarski, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἕως τώρα ζωὴν του εἰς Κων/πολιν. Καὶ ὅταν συνείθισε ὁμοῦ, συνεχίζει, εἰς τὴν νέαν ζωὴν διαρκεῖ ἡ ἐχθρικότης του, ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι ἀπέτυχεν εἰς τὸ κύριον ἔργον του, τὸν ἐκμηδενισμὸν δηλ. τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ⁵. Γενικῶς αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφύλακτου, δεικνύουν τὴν κακὴν κατάστασιν τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ τῆς ἐποχῆς, τόσον τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅσον καὶ τῶν ἄλλων⁶. Διαφωνεῖ ὁμοῦ μὲ τὸν Συμεὼν εἰς τὸ νόημα τῆς ἐπιστολῆς, ποῦ ἀναφέρει: «τοῖς παιδευθεῖσιν»⁷, διότι, ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς λέγει, δὲν ἐξάγεται ὅτι ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς τοὺς Βουλγάρους, καὶ ἐπιλέγει: Ἄν καὶ ἐμίσει ὁ Θεοφύλακτος τοὺς Βουλγάρους καὶ πᾶν Βουλγαρικὸν καὶ τὴν γῆν τῶν Βουλγάρων, ἐκεῖ ἀπέθανε καὶ ἐκεῖ ἐτάφη⁸. Τὴν ἰδίαν γνώμην, δηλ. ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῶν Βουλγάρων, ἐκφράζει ὁ Zlatarski καὶ εἰς τὴν μελέτην του «Prima Justiniana» καὶ τοῦτο ἐπεδιόξαν ἰδίως οἱ διάδοχοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Β'⁹, ὁ ὁποῖος ὡς γράφει, μὲ τὰ προνόμια ποῦ ἔδωκεν εἰς τὸν λαὸν τῆς Βουλγαρίας, ὥρισε καὶ τὰ σύνορα τῶν ἐθνικοτήτων¹⁰. Εἰς ἐπίρρωσιν ὅτι ὁ Θεοφύλακτος ἐπιδίωκε τὴν ἐξαφάνισιν τῶν Βουλγάρων καὶ ὅτι ὡς τοι-

1. Patrol. Gr. 126, 151—222.

2. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 266—267.

3. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 269—270.

4. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 272 Meurs. 46: 464.

5. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 273.

6. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 308.

7. Partol. Gr. 126, 48:465.

8. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 350.

9. Zlatarski, Prima Justiniana im Titel des bulgar. Erzbischofs von Achrida: Byzant. Zeitschrift 30 (1930) 484—485.

10. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 28.

οὐτον τὸν ἔβλεπον οἱ Βούλγαροι, ἀναφέρει καὶ ὁ Zlatarski καὶ ὁ Συμεὼν τὴν ἀντίθεσιν τοῦ μὲ τὸν πάροικον Λάζαρον, τὴν τοιαύτην μὲ τὸν Τριαδίτσης, ἔστις ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐθνικιστικὴν τῶν Βουλγάρων κίνησιν¹.

Παρέθεσα τὰς γνώμας τῶν σοφῶν ἐρευνητῶν. ἵνα ἔχωμεν πλήρη τὴν εἰκόνα τῶν γνωμῶν τῶν. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν γνωμῶν τούτων ἐν ἐλκύει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν προσοχὴν, τὸ ὅτι δηλ. παντοῦ γίνεται λόγος περὶ «βουλγαρικοῦ» μόνον λαοῦ τῆς περιφερείας τῆς Ἀχρίδος. ὡς ἐὰν εἰς δλόκληρον τὴν περιφέρειαν Ἀχρίδος ὑπῆρχον μόνον Βούλγαροι, οἱ ὅποιοι μόλις ἀφέθησαν ἐλεύθεροι ἐπεδίωξαν νὰ τινάξουν τὸν βυζαντινὸν ζυγὸν² καὶ νὰ ὑπάγουν μὲ τοὺς ἰδικούς των ἀνθρώπους. Ἀντικειμενικωτέρα ὅμως μελέτη τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοφυλάκτου δὲν μᾶς ἐπικυροῖ μίαν τοιαύτην κρίσιν. Ἀντιθέτως τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θ., ὡς ἄλλου ἐδείξαμεν³, ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν λαὸν τῆς περιφερείς του καὶ διὰ τὸ καλὸν αὐτοῦ διαμαρτύρεται καὶ φροντίζει ὁ Θ. Διὰ τὸ καλὸν τοῦ λαοῦ καὶ διὰ τὴν προστασίαν του ἀπὸ τὰς ἀδικίας τῶν φορολόγων ὄχι μόνον ὁ ἴδιος μένει ἐκεῖ, ἀλλὰ καὶ ἄλλους παρακινεῖ πρὸς τοῦτο, ὡς εἶδομεν. Εἰς μίαν του ἐπιστολὴν δὲ παρακαλεῖ νὰ ληφθῶσι μέτρα ἐλαφρυντικά, ἵνα μὴ γογγύζωσιν οἱ Βούλγαροι⁴. Τὸ παράδειγμα τοῦ Λαζάρου δὲν εἶναι τι ἐξαιρετικὸν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θ. ἐξηγεῖ τὸν λόγον τῆς διαγωγῆς του. Ἐξ ἄλλου ἕμμεν παραδείγματα οὐδέποτε ἔλειψαν ἢ θὰ λείψουν⁵. Ἄν πράγματι ἡ ἐκεῖ παραμυθὴ τοῦ ἀπέ-

1. Zlatarski, ἐνθ. ἀνωτ. 337 Συμεῶν, ἐνθ. ἀνωτ. XXV, XXVI, 114.

2. Γνώμη, ἣν κατὰ μέγα μέρος γράφει καὶ ὁ Mutafscief. Τὰ στρατιωτ. κτήματα εἰς τὸ Βυζαντινὸν κατὰ τὸν 13—14 αἰῶνα, Βουλγ. Ἀκαδημίας Δελτ. 15 (1923) 35—36 ἀποδίδων τὴν ἔλλειψιν Ἀκριτῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Θράκην, ἀκριβῶς εἰς τὸν λόγον ὅτι τὸ Βυζαντινὸν Κράτος δὲν εἶχεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν πληθυσμὸν τῆς περιφερείας, διὰ τὸ ὅτι κατὰ μέγα μέρος ἦτο βουλγαρικὸς. Εἰς ἐντελῶς διαφορετικὸς ὅμως λόγους ὀφείλεται ἢ μὴ ὑπαρξῆς Ἀκριτῶν καὶ Θεμάτων εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην, εἰς τὴν ἔλλειψιν δηλ. ἰσχυρῶν ἐχθρῶν, οἵτινες καὶ ἐπέβαλον κατὰ καιροὺς τὴν ὀργάνωσιν τῶν Ἀκριτῶν καὶ τῶν Θεμάτων (ἴδε H. Gelzer, Die Genesis der byz. Themenverfassung, Leipzig 1899 S. κ.έ. 87 κ.έ. Diehl, L'origine du regime des Thèmes dans l'empire byzantin, Paris 1896, 56 κ.έ. ἴδ. Etudes sur l'administration byzant. dans l'Exarchat de Ravenne, Paris 1888, 81, 85, 301. Φυσικὰ δὲν εἶμαι ἐγὼ ἐκείνος ποῦ θὰ ἀρνηθῶ ὅτι ἕνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιφερείας ἦτο βουλγαρικόν, ἀπὸ αὐτὸ ὅμως ἕως τοῦ νὰ ὑποστηρικθῆ ὅτι ἦσαν Βούλγαροι καὶ μόνον Βουλγάρους ἐννοεῖ ὁ Θ. εἶναι μεγάλη ἀπόστασις. Διὰ τὴν ἐπισκοπὴν Γρεβενῶν λ.χ. γράφει ὁ Ἀπόκκυκος ὅτι εἶναι ἐντελῶς Ἑλληνικὴ: «Εἶναι ἐκεῖ τὸν πάντα Ἑλληνισμὸν καὶ τὸ μέσον κελθεῖαι Γραικῶν». «Βυζαντινὰ Χρονικά» 3 (1896) 252,5.

3. Xanalatos, ἐνθ. ἀνωτ. 59 κ.έ.

4. Patrol. Gr. 126, 24:408)9 κ.έ.

5. ἴδ. τὰς καταγγελίας καλογῆρου τῆς Μονῆς Χίου: Ζέπος, Jus Graecoromanum, Ἀθήναι 1931, Α' 641. Miclosich-Müller, Acta et Diplomata τ. 5.447.

βλεπεν εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ «βουλγαρικοῦ λαοῦ» τῆς περιφερείας, οὐδὲν ἕτερον ἔπρεπε νὰ πράξῃ ἢ νὰ ἐπικροτῇ τὰς ἀδικίας ταύτας, ἵνα οὕτω μέρος μὲν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἀπαθλιωθῇ καὶ οὕτω ἀναγκασθῇ ν' ἀλλάξῃ ἐθνικότητα, μέρος δὲ νὰ ὑπερβῇ τὰ σύνορα τοῦ κράτους καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλαγῇ τὸ Βυζάντιον τῆς παρουσίας του. Τοιοῦτό τι ὅμως δὲν διαφαίνεται. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ὅτι, ἂν ὁ ἀνώτερος ὑπάλληλος μίᾳ περιφερείας, ἣτις κατοικεῖται ἀπὸ ξένην ἐθνικότητα, σκοπὸν ἔχῃ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ πληθυσμοῦ τούτου, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ μεγάλην μόρφωσιν καὶ ἰκανότητα, παρὰ μόνον ἔλλειψιν ἀνθρωπισμοῦ καὶ πυγμῆν, ὅταν μάλιστα τὸ Κράτος τὸ ἴδιον δι' ἓνα τοιοῦτον σκοπὸν τὸν στέλλει, ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του. Δι' αὐτὸ ὅμως καὶ δὲν ἦτο καθόλου ἀνάγκη νὰ γράφῃ ὁ Θ. ὅτι διὰ τὴν ἐπισκοπὴν Βιδύνης² δὲν εἶναι εὐκολον νὰ εὑρεθῇ κατάλληλος ἄνθρωπος, δηλ. μορφωμένος³. Ἐὰν ὁ Θ. ἐπέδωκε τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ πληθυσμοῦ θὰ ἔλεγε: Ἐκεῖ χρειάζεται ὄχι σοφός, ἀλλὰ πυγμῆς ἄνθρωπος, πού ἡ εὑρεσίς του δὲν ἦτο δύσκολος.

Θὰ εἶπῃ τις ὅμως, τότε πρὸς τί αἱ τόσαι ὕβριστικαὶ καὶ ἐχθρικαὶ πρὸς τὸν πληθυσμὸν φράσεις τοῦ Θ.; Εἶπον καὶ ἀνωτέρω ὅτι ταύτας θεωρῶ, κατὰ ἓνα μέρος τοῦλάχιστον, ὡς ρητορικὰς ἐκφράσεις, ἵνα οὕτω δείξῃ εἰς τοὺς ἐν Κων)πόλει τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὅποιαν αὐτὸς ἔζη, ὡς καὶ ὁ ἴδιος εἰς πολλὰς ἐπιστολάς του γράφει. κατὰ ἓνα μέρος δὲ εἰς τὴν πραγματικῶς ἐλεεινὴν κατάστασιν τῆς περιφερείας του, λόγῳ τῆς μεγάλης φορολογίας, τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν, τῶν ἀρπαγῶν κ.λ.π. Εἶναι γνωστὸν δὲ ὅτι ὁ λαὸς ὑποφέρων στρέφει κατὰ πρῶτον λόγον τὰ παράπονά του πρὸς τὸν πλησιέστερον ἐκπρόσωπον τοῦ Κράτους καὶ μάλιστα τοῦτον κατηγορεῖ καὶ τόσον περισσότερον, ἔσον οὗτος κατέχει ὑψηλοτέραν θέσιν. Οὕτω ὅμως δημιουργεῖται εἰς φαῦλος κύκλος καὶ οὐδεὶς πλέον δύναται μόνος νὰ βοηθῆσῃ ἀποτελεσματικῶς⁴. Ἐὶς ὅτι πολλὰς φράσεις τοῦ Θ. εἶναι ἀποτέλεσμα μίᾳς τοιαύτης κακοδαμονίας, κατὰ μέρος δὲ τυπικαὶ καὶ συνήθεις βῆτορικαὶ φράσεις, δεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι τοιαύτας φράσεις δὲν μεταχειρίζεται μόνον ὁ Θ., ἀλλὰ καὶ ἕτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες εἶχον τὴν ἑδρὰν των εἰς πᾶν ἄλλο ἢ εἰς ἀπὸ ξένον λαὸν κατοικουμένας ἐπαρχίας, καὶ παρὰ τοῖς ὅποισις ὅμως εὐρίσκομεν ἐντελῶς ὁμοίας φράσεις, λέξεις καὶ νοήματα.

Πρὶν ὅμως ἰδῶμεν ταῦτα, ἄς συνοψίσωμεν τὰς γνώμας τῶν ἐπικριτῶν τοῦ Θ., αἵτινες εἶναι: α') ὁ λαὸς τῆς περιφερείας ἦτο ἐχθρικός πρὸς τὸν Θ. καὶ ἦτο μὲ τὸ μέρος τῶν ὑπαλλήλων, παράδειγμα ὁ Λάζαρος. β') ὁ Θ. ἐμίσησε καὶ ὕβρισε τοὺς Βουλγάρους καὶ ἐπέδωξε τὴν ἐξαφάνισίν των, καὶ ἐπειδὴ δὲν τὸ ἐπέτυχε, οὐδέποτε ἔμεινεν εὐχαριστημένος

1. Τὸ ὅτι τοιαῦτα μέτρα εἶναι δραστηκώτατα εὐλόγηται ἀπὸ σημερινὰ παραδείγματα κρατῶν.

2. Ἐπισκοπὴ παρὰ τὸν Δούναβιν: Byzant. Zeitschrift 2 (1893) 55,65.

3. Patrol. Gr. 126, Lami 13:525.

4. Αἱ τοιαῦται κακοδαμονίαι εἶναι τι συνηθέστατον.

μέ τήν εἰς Ἀχρίδα θέσιν του. Τοῦτο βλέπομεν ἀπό τὸ ὅτι μεταχειρίζεται ὑβριστικὰς φράσεις καὶ θέλει νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν θαρβάρων τούτων, γ.) τὸσον τοὺς ἐμίσησεν, ὥστε παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσῃ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτον ζήτημα, θὰ ἠδύνατό τις εὐκόλως ν' ἀντιπαρατάξῃ τὸ γεγονός ὅτι τόσοι ἄλλοι κάτοικοι ζητοῦν νὰ ὑπαχθοῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ δὲν τὸ ἐπιτυχάνουν, λόγῳ τοῦ πράκτορος. Διὰ τὸ ὅτι ὁ λαὸς ἦτο μὲ τὸ μέρος τῶν ὑπαλλήλων, θὰ ἦτο ἰσχυρόν τὸ ἐπιχείρημα ἂν εἶχομεν καὶ ἄλλας πληροφορίας, ἔστω καὶ ἐξ ἄλλων περιφερειῶν, ὅτι ὁ λαὸς ἔλαβε τὸ μέρος τῶν ὑπαλλήλων. Ἐξ ὧν ὅμως ἐγὼ τοῦλάχιστον γνωρίζω, τοιοῦτο παράδειγμα δὲν ἔχομεν. Ἐὰν ἐξαίρεσωμεν τὸν Δάξαν—τὸ ὄργανον τοῦτο τῶν φορολογικῶν ὑπαλλήλων διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἀφορολογήτων περιουσιῶν—ὡς καὶ τὸν καταδότην τέως κληρικόν, ὅλοι αἱ ἄλλαι ἐπιστολαὶ τοῦ Θ. μαρτυροῦσι τὸ ἀντίθετον, δηλ. τὸ ὅτι ὁ λαὸς εὔρεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θ., ὅπως καὶ ὄλων σχεδὸν τῶν ἐπισκόπων, ἕνα φυσικὸν προστάτην, διότι τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι¹.

Ὡς πρὸς τὸ δεῦτερον, τὸ ὅτι δηλ. ἐμίσησε πᾶν βουλγαρικὸν καὶ ἐπεδίωξε τὴν ἐξαφάνισίν του, φέρεται ὡς τεκμήριον τὸ ὅτι ἔγραψεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν τὴν ζωὴν τῶν Βουλγάρων μαρτύρων, τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὅμως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ βάσιμον. Περισσότερον εὐλογοφανῆ εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ὑβριστικὰς κ.λ.π. φράσεις τοῦ Θ. διὰ τὸν λαὸν καὶ τὴν ζωὴν του εἰς Ἀχρίδα, καὶ ὁμολογῶ ὅτι κατ' ἀρχὴν τοιαῦται ἐκφράσεις δὲν εἶναι αἱ προσήκουσαι εἰς ἕνα ἀρχιεπίσκοπον. Ἄς ἴδωμεν ὅμως ταύτας πλησιέστερον. Ὅλοι αἱ ἐπιστολαὶ αἱ περιέχουσαι τοιαύτας φράσεις τείνουσιν εἰς ἕν κυρίως: νὰ περιγράψωσιν μὲ τὰ μελαινώτερα χρώματα τὴν ζωὴν του εἰς Ἀχρίδα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν λίαν εὐχάριστον ζωὴν τῆς Κων/πόλεως². Διὰ τὸν σκοπὸν του τοῦτου ὁ Θ. δὲν παραμελεῖ οὐδεμίαν ἐκφρασιν καὶ οὐδὲν σχῆμα. Τοῦτο ὅμως εἶναι γενικὸν φαινόμενον ὄλων τῶν ζώντων εἰς τὰς ἐπαρχίας.

Κύριον δεδομένον τῆς ἐχθρότητος τοῦ Θ. κατὰ τοῦ βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ὅτι μεταχειρίζεται δι' αὐτοὺς τὰς φράσεις: δάρβαροι, ἀγροῖκοι, λιθίθρι, ἄγριοι κ.λ.π.

Ἰδίας ὅμως ἐκφράσεις μεταχειρίζονται καὶ οἱ Ἀκομινᾶτος (Μιχαὴλ Χωνιάτης), ὁ Κερκύρας Νικόλαος, ὁ Ἀπόκταυκος, ὁ Εὐθύμιος Μαλάκης, ὁ Μουζαλῶν καὶ ἄλλοι, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων παραθέτομεν μερικὰς, παραπέμποντες συγχρόνως εἰς τὰ ὅμοια τοῦ Θ., παραλείποντες τὰς διὰ τοὺς φορολόγους ἐκφράσεις του.

Ὁὕτω ὁ Μουζαλῶν ζῆ ἐν μέσῳ «ἀγροίκων καὶ ἀγρίων»³ καὶ «ἄπου φθόνος κότος τε, πᾶν κηρῶν ἔθνος, ἄτης τε λειμῶν καὶ θάλασσα πι-

1. G. Stadtmüller, M. Choniates Metropolit v. Athen, *Orientalia Christiana* 33 (1934) 160—161. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Θ. θὰ ἀναγράφωνται μόνον μὲ τὸ ὄνομα: *Vatic Meurs. Lami*.

2. Ἡ ἐλκτικὴ δύναμις τῶν πόλεων εἶναι τι γενικόν καὶ εἶναι ἕτερον ζήτημα.

3. Ἐλληνικά 7 (1934) 112)11—12. *Meurs* 21:396.

κρίας»¹, καὶ εἰς «σκήνωμα κηδάρ²» καὶ εἰς λαβύρινθον³, καὶ «ἐξόριστος εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος καὶ εἰς τὸν Ἐδην καὶ Τάρταρον»⁴. Δι' αὐτὸ καὶ συνιστᾷ εἰς πάντας νὰ φροντίσουν νὰ φύγουν καὶ νὰ σωθοῦν ἀπὸ «τὴν κόλασιν ταύτην»⁵ καὶ νὰ θεωρεῖται μακάριος, ὅστις σωθῆ ἀπὸ «τὰς ἐχίδνας καὶ σκορπίους», καὶ ὁ ἴδιος παρητήθη καὶ ἔφυγεν.

Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Κερκύρας Νικόλαον, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Θεοφύλακτου καὶ εὗρίσκετο μετ' αὐτοῦ εἰς ἀλληλογραφίαν⁶. Καὶ αὐτὸς ζῆ ἐν μέσῳ μοχθηρῶν ἀνθρώπων καὶ πᾶς ἐκεῖ ζῶν μόνον βλάβην ἔχει⁷. Καὶ αὐτὸς ζῆ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Κλαυθμῶνος⁸ καὶ ἐν μέσῳ μοχθηρίας καὶ δι' αὐτὸ καὶ αὐτὸς παραιτεῖται, διότι μόνον ζῶν τις μόνος δὲν ζημιοῦται. Ἐν μέσῳ οὐδέποτε μαραινομένης ἀγωνίας καὶ κινδύνων ζῆ καὶ ὁ Ἀκομινᾶτος (Χωνιάτης)⁹. Αἱ Ἀθήναι εἶναι Ἐδης¹⁰ καὶ κατοικοῦνται ὑπὸ βαρβάρων καὶ ἐξεβαρβαρωθῆ καὶ ὁ ἴδιος¹¹. Ἀγροῖκοι καὶ πονηροὶ δαίμονες καὶ ὄνοκένταυροι καὶ ἐχίνοι κατοικοῦσι¹² καὶ μόνον οἱ ἀποθνήσκοντες φεύγουσιν ἐκ σκηνωμάτων κηδάρ¹³. Εἰς τὴν κατωτάτην ἐσχατιὰν ζῆ καὶ ὁ Ἀκομινᾶτος¹⁴ καὶ ὁ Πεδιαδίτης¹⁵, καὶ εἰς ὑπερορίαν κατεδικάσθησαν καὶ οἱ δύο¹⁶, καὶ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Κλαυθμῶνος ζῆ ὁ Ἀκομινᾶτος¹⁷. Μόνον δεύτερος κατακλυσμός, ὅστις νὰ καταστρέψῃ τὴν γῆν, τοῦλάχιστον ἦν αὐτοὶ κατοικοῦσιν, διότι εἶναι γεμάτη ἀπὸ φθόνου καὶ κότου καὶ ἄλλων κηρῶν ἔθνεα¹⁸, δύναται νὰ

1. Ἑλληνικά αὐτ. στ. 1'.

2. Αὐτ. 126)533. Ἑλληνικά αὐτ. 13)702 κ.ε. Meurs. 35:436.

3. Αὐτ. 131)699 Λάμπρου, Κερκυρ. Ἀνέκδ. Νικολάου Κερκύρας στίχοι ιαμβ. στίχ. 54.

4. Ἑλληνικά αὐτ. 140)1025.

5. Αὐτ. 113)63 κ.ε.

6. Meurs. 17:388. 22:396. 23:401. Λάμπρος, Κερκυρ. ἀνέκδ. 23.

7. Λάμπρος, Κερκυρ. ἀνέκδ. στίχ. 10 κ.ε., 37 κ.ε. 234 κ.ε. Lami 22:537.

8. Λάμπρος αὐτ. 54—55.

9. Ἀκομινᾶτος, ἐκδ. Λάμπρου Α' κβ. meurs 9:373/33 κ.ε. Lami 22:537.

10. Λάμπρος, αὐτ. 30/4.B 19/9 κ.ε. 39/15. 102/2 κ.ε. 127/12.

11. Λάμπρος αὐτ. Α' 44/1. 160/8 Β' 44/17. 81/7. 358/1 κ.ε. Meurs 21:396. Lami 2:508- Vatic. 3:312/41. Lami 19:533/2. 26:541, 544, ἴδ. ἐπίσης ἐκφράσεις Χωματιανοῦ, ἐκδ. Pitra, Analecta sacra et classica, Romae 1891. T. 6ος 40, 701. Ἀκροπολίτης, (ἐκδ. Heisenberg) 34,8 κ.ε.

12. Λάμπρος, αὐτ. Α' 160/8—9, Vatic. 16:337.

13. Λάμπρος, αὐτ. 197/6. Meurs 45:436.

14. Λάμπρος, αὐτ. Β' 13/3. 19/9. 39/15. 70/18. 74/15 κ. ε. ἴδ. Stadtmüller, ἐνθ. ἀνωτ. 191 κ.ε.

15. Λάμπρος, Κερκυρ. ἀνέκδ. 48/10 κ.ε.

16. Λάμπρος, Ἀκομινᾶτος Β' 19/9. ἴδ. Κερκυρ. ἀνέκδ. 49/21.

17. Λάμπρος, Ἀκομινᾶτος Β' 23/17. 26/11. Meurs 67:488.

18. Λάμπρος, αὐτ. 38/23. 81/4. 127/12.

τοὺς σώσῃ. Καὶ εἰς Ἀθήνας ἐπληθύνθη ἡ μισοκαλία¹ καὶ ἡ ἀνομία καὶ ἡ ἀγάπη ἐξηφανίσθη². Ἐν μέσῳ μόνων κακῶν ζῆ καὶ εἶναι δέσμιος ὡς πτηγόν³ καὶ δυστυχέστερος τῶν βορείων λαῶν⁴. Ἀπὸ τὰς Ἀθήνας μόνον καθ' ἕνους βλέπει τὰ καλὰ τῶν εἰς Κων/πολιν ζώντων⁵ ἢ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τῶν φίλων του, αἵτινες εἶναι ἐστολισμένα μετὰ τὰ ἄνθη τῶν γραφικῶν λειμώνων⁶. Δι' αὐτὸ καὶ παρακαλεῖ, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι, νὰ τῷ στέλλωσιν ἐπιστολάς⁷ καὶ βιβλία⁸. Πλησίον ὑπερβορείων καὶ ἀνεράστων ἀνδρῶν κατοικεῖ ἐπίσης φίλος τοῦ Ἀκομινάτου φορολόγος εἰς πόντον⁹. Εἰς τὰς Ἀθήνας ζῆ ὁ ἴδιος ἐν μέσῳ διαρκῶν κινδύνων καὶ ἂν ἀποφύγῃ τὸν λέοντα, τὸν συναντᾷ ἢ ἄρκτος καὶ κατόπιν εἰς τὸν οἶκον, ἐὰν φθάσῃ ἀβλαθῆς καὶ ἐγγίσῃ τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ τοίχου θὰ τὸν δῆξῃ ὄφις¹⁰. Ἐν ὅμως διὰ τὰ δυσάρεστα τῶν Ἀθηνῶν εὐρίσκει καταλλήλους λέξεις¹¹, δὲν ὑστερεῖ εἰς τὴν εὑρεσιν τοιούτων διὰ τὰ καλὰ τῆς πρωτεύουσας, εἴτε τῆς Κων/πόλεως εἴτε κατόπιν τῆς Νικαίας¹².

Καὶ ὅμως ὁ μὲ τόσον ζοφερὰ χρώματα περιγράφων τὴν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰ ἐλαττώματα καὶ κακίας τῶν κατοίκων τῆς δὲν ἐδέχθη, ἂν καὶ προσεκλήθη, νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Νίκαιαν¹³, ἀλλὰ προετίμησε νὰ μένῃ εἰς τὴν ἐξορίαν του, ἀλλὰ πλησίον τῆς Ἀττικῆς, ἵνα ἀπὸ ἐκεῖ βλέπῃ τὸ ποίμνιόν του καὶ παρηγορηταὶ καὶ ἴσως δυνηθῇ νὰ παράσχῃ ποτὲ καὶ βοήθειαν¹⁴. Καὶ ὅμως εἰς τὰς ἐπιστολάς του παρακαλεῖ νὰ τὸν ἀνακαλέσουν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ νὰ τὸν ἀπαλλάξουν ἐκ τῶν μαρτυριῶν του¹⁵.

Ὡς ῥάκος ζῆ καὶ ὁ Ἀπόκτατος εἰς τὴν Ναύπακτον «ἐν γωνίᾳ ταύτῃ παρερριμμένος τῇ δυτικῇ¹⁶» καὶ εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀνωτερικώτερα ταῦτα καὶ ὑψηλότερα τῆς Κων/πόλεως¹⁷. Ἀπεδήμησεν ἐκ τῆς Κων/πόλεως πρὸς τὰ ἔσχατα, ἕτερος

1. Λάμπρου, αὐτ. 139/1, Lami 21:552.

2. Ἀκομινάτος, ἐκδ. Λάμπρου Β' 147/15, Vatic. 16:337, Meurs 9:373/33 κ.ε. 42:429/20 κ.ε.

3. Ἀκομινάτος, αὐτ. 90/1 κ.ε.

4. Αὐτ. ἐπιστ. ΞΑ' 100—101.

5. Αὐτ. 90/1 κ.ε. Lami 26:641.

6. Ἀκομινάτος, αὐτ. 202/14

7. Αὐτ. 227/9—10, Vatic. 13:332 3, 319/41, Lami 10:533.

8. Ἀκομινάτος αὐτ. 242/17 κ.ε. 296/10.

9. Αὐτ. 5/5.

10. Αὐτ. 292/23 κ.ε. Meurs. 17:389/1 κ.ε.

11. Ἰδ. ἀκόμη: αὐτ. Β' 16/2 κ.ε. 26/ω κ.ε. 41/16 κ.ε.

12. Αὐτ. 13/15, 15/4 κ.ε. 23/17 κ.ε. 26/1 κ.ε.

13. «ἐνθα ἀνέφελος αἰθρῆ πέπταται» αὐτ. 232/5, Vatic. 1:309/8 κ.ε.

14. Stadtmüller ἐνθ. ἀνωτ. 191—192, Δ.Ι.Ε.-Ε.Ε. (1822) 72 κ.ε. Χριστιανικαὶ Ἀθήναι, ὑπὸ Τ. Νερούτσου.

15. Ἀκομινάτος, αὐτ. Β' 100—101.

16. Βυζαντινὰ Χρονικά 3 (1896) 265/21—22.

17. Αὐτ. 284/21—22.

ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν¹. Εἰς τὴν Κων/πολιν καὶ ὄχι εἰς Ἀθήνας «ἔπου δδύνης οἰκόπεδα²», καὶ ἔπου κυριαρχοῦν οἱ ἄγριοι τελῶναι, εὐχεται νὰ ἀποθάνῃ ὁ ἐπίσκοπος³. Ἐπὶ τῆς ξένης ἔμενον εἰς Ὑπάτην καὶ ὁ Εὐθύμοις Μαλάκῃς καὶ ὡς ἀλήτης κατεδικάσθη⁴ καὶ Τελχίνες ἄνδρες καὶ δάσκανοι ἦσαν ἐκεῖ⁵ καὶ ἐν μέσῳ βαρβαρικῶν καταδρομῶν καὶ σκυθικῶν προνομῶν τῶν φορολόγων ζῆ καὶ αὐτός⁶.

Θὰ ἠδύνατό τις νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰ τοιαῦτα παραδείγματα καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων, ὅπως καὶ ἐξ ἄλλων τοιούτων, νομίζω ὅμως ὅτι ταῦτα ἀρκουσι διὰ τὸ θέμα μας.

Ἄν ὅμως ἐμβασθῶμεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν γραφομένων τῶν ἀνωτάτων τούτων κληρικῶν, θὰ ἴδωμεν δύο τινά: α) τὴν πραγματικὴν τῶν ἐπιθυμίαν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ζῶσιν ἐν μέσῳ τῶν ἀγαθῶν τῆς Κων/πόλεως καὶ β) ὅτι τὰ μέσα τῆς ἐκφράσεώς των εἶναι κοινά, διότι εἶχον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον διδαχθῆ τὴν ῥητορικὴν καὶ ἐπιστολογραφίαν⁷. Γενικῶς αἱ ἐπιστολαὶ των περιέχουσι γραφικὰς ἀναμνήσεις καὶ ἀποσπάσματα ἀρχαίων συγγραφέων, τὰ ὅποια δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν κατὰ γράμμα καὶ κυριολεκτικῶς⁸. Δι' αὐτὸ καὶ δικαίως ὠνόμασε τοὺς Ἀκομινάτον καὶ Θεοφύλακτον ὁ Καλλιγᾶς «διφυεῖς καὶ διγλώσσους»⁹, οἱοὶ πράγματι εἶναι, διότι προτιμοῦν νὰ φύγουν καὶ πάλιν ὅμως μένουσιν, ἵνα παρέχουν τὴν βοήθειάν των εἰς τοὺς πάσχοντας, χωρὶς ὅμως καὶ ποτὲ νὰ παύσουν ἀποβλέποντες εἰς τὴν Κων/πολιν, τὸ κέντρον τῆς φιλοσοφίας, διότι ἐκεῖ μὲν θὰ ἡσχολοῦντο μὲ τὴν εὐεργέτιδα τῶν ἀνθρώπων φιλοσίαν, ἥτις ἐξανθρωπίζει τοὺς θηριώδεις καὶ κτηνώδεις¹⁰, ἐνῶ εἰς τὰς ἐπαρχίας εἶχον νὰ ἀσχολοῦνται μόνον μὲ τὰς βαρείας φορολογίας, τὰς στρατολογίας καὶ τὰς ἄλλας βαρείας ἀπαιτήσεις τοῦ Κράτους, πρὸ παντὸς μὲ τὰς ἀδικίας τῶν φορολόγων. Καὶ αὐτὰ εἶναι καὶ ἡ πηγὴ τῶν δυσαρρεσκειῶν των καὶ αὐστηρῶν των ἐκφράσεων κατὰ μέγα μέρος καὶ ὄχι ἰδιαιτεροὶ λόγοι μίσους κατὰ τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ εἶναι φυσικὸν τὸ ὅτι ὁ Θ. μεταχειρίζεται αὐστηροτέρας ἐκφράσεις διὰ τὸν πληθυσμὸν τῆς περιφερείας του, καθ' ὅτι ἐν μέσῳ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ ὑπῆρχον καὶ μερικοί, οἵτινες ἐκ συστήματος, εἴτε λόγῳ συνηθειῶν καὶ τρόπου ζωῆς καὶ λόγῳ θρησκευτικῶν διαφορῶν καὶ αἰρέσεων¹¹, εἴτε καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀντέδρων εἰς

1. Ἀρμονία 3,1902: Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Ἀθηναϊκὰ 12ου καὶ 13ου αἰῶνος σ. 223.

2. Αὐτ. 278.

3. Αὐτ. 284/17 κ. ε

4. Κ. Γ. Μ π ὄ ν η, Εὐθύμοιου τοῦ Μαλάκῃ τὰ σφζόμενα. Ἐν Ἀθήναις 1937 44,18 ἐπιστ. 3.

5. Μ π ὄ ν η σ. 50,22 ἐπιστ. 9. Ἰδ. ὁμοίως φρ. Ἀκομινάτου: Ἀρμονία 3,1902,278.

6. Αὐτόθι σ. 53,2 ἐπιστ. 12.

7. Xanatalos, ἐνθ. ἀνωτ. 17 κ.ε.

8. Ἀκομινάτος, ἐκθ. Λάμπρου Β. 563,12,20. Ἰδίου, Κερκυρ. ἀνέκδ. 29.

9. Καλλιγᾶς, Μελέται καὶ Λόγοι (Βυζαντιναὶ μελέται 1204—1453 σ. 148. Byzant. Zeitschrift 7 (1898) 192.

10. Vatic. 5:320/5.

11. Ἰδ. Συμῶν ἐνθ. ἀνωτ. 133—134, διὰ Λάζαρον.

πάσαν πράξιν τοῦ Θ. Τὸ γὰ γενικευόμεν ὁμῶς τοῦτο καὶ γὰ λέγωμεν ὅτι ὁ Θ. ἐκ συστήματος ἐπεδίωκε τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιφέρειας τοῦ εἶναι πολὺ. Ὁ Zlatarski π. χ. ὑπερβάλλει πολὺ γὰ πράγματα, ὅταν γράφῃ ὅτι ὁ Θ. ἐμίσει τοὺς Βουλγάρους καὶ παρακαλεῖ τὸν Θεὸν γὰ τοὺς ἐξαφανίση¹. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην οὐδὲν τοιοῦτον ἐξάγεται, παρὰ μόνον ὅτι πρόκειται περὶ τινος, ὃ ὁποῖος εἶναι ἀρχηγὸς θρησκευτικῆς κινήσεως καὶ φροντίζει γὰ παρασύρη κατοίκους τῆς περιφέρειας μὲ τὸ μέρος του, δι' ὃ καὶ ὁ Θ. εὐχεται ἵνα αὐτὸς καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν (τὸν Θ.) ὀδεύσωσι τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἴδιον δύναται γὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὸ νῆμα, ὅπερ δίδει ὁ Συμεών² εἰς τὴν 48ην (Meurs) ἐπιστολὴν, «τοῖς παιδευθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ Βουλγάρους», δηλ. ὅτι ἀπευθύνεται εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τιμωρηθέντας Βουλγάρους καὶ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κακῆς τοῦ Θ. διαθέσεως ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων. Ἡ ἐπιστολὴ ὁμῶς αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ φιλικώτατος χαιρετισμὸς πρὸς τὸ ποίμνιον του βαρέως ἀσθενοῦς ἀρχιεπισκόπου, ἡ δὲ ἐπιγραφή δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ περιεχόμενον, ὡς ὁ ἴδιος ὁ Zlatarski λέγει³.

Ἐπίσης ὁμῶς πολὺ θὰ ἦτο ἂν τις ἐδικαιολόγει ἐντελῶς τὰς τοιαύτας ἐκφράσεις ἀνωτάτων ἐκπροσώπων τοῦ Κράτους καὶ μάλιστα κληρικῶν, διότι ἔστω καὶ ἀκουσίως των αἱ τοιαῦται ἐκφράσεις των καὶ ἡ ψυχασύνθεσις των εἶναι φυσικὸν γὰ εἶχεν ἀντανάκλασιν καὶ εἰς τὴν νοοτροπίαν τῶν κατοίκων, δηλ. εἰς τὴν δημιουργίαν πνεύματος οὐδὲν σεβομένου καὶ ἀπαισιοδόξου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τὸν 11ον κυρίως αἰῶνα τὰ δύο ταῦτα χαρακτηριστικὰ ἀρχίζουν γὰ κατακτῶσιν ἔδαφος.

Μὲ τὰ ἀνωτέρω ἐν τέλει δὲν ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἐξήντηλα τὸ θέμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῶν ἐπιστολῶν, ἔγραφα ὁμῶς τὰς παρατηρήσεις μου ταύτας καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θ., ἀλλὰ καὶ ἵνα δειχθῆ ὅτι διὰ τὴν ὀρθτὴν κρίσιν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν πράξεων δὲν βοηθεῖ ὁ φανατισμὸς, ἐπίσης ὅτι δὲν εἶναι ἀρκετὸν γὰ γνωρίσωμεν ταῦτα οὔτε ἐκ μιᾶς πηγῆς, οὔτε ἐκ δευτέρας χειρὸς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπευθύνεται ὄχι εἰς τοὺς ἀνωτέρω σοφοὺς ἐρευνητάς, ἀλλὰ κυρίως εἰς ὅσους ἐκ τῶν συναδέλφων σχηματίζουσι γνώμας περὶ τῆς ἱστορίας ἄλλοθεν καὶ ὄχι ἐξ αὐτῆς τῆς μελέτης τῶν πηγῶν.

Δ. ΞΑΝΑΛΑΤΟΣ ΔΡ Φ.

1. Zlatarski ἐνθ. ἀνωτ. 272.
2. Συμεών, ἐνθ. ἀνωτ. 145.
3. Zlatarski, ἐνθ' ἀνωτ. 348.